

ТВОРЧИЙ ПОТЕНЦІАЛ ЯК ЧИННИК РОЗВИТКУ СОЦІАЛЬНОЇ АКТИВНОСТІ ПІДЛІТКІВ

М. О. Шопіна

Луганський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти, Луганськ, Україна
asura_alex@mail.ru

У даній статті проведено порівняльний аналіз досліджень і публікацій із проблем розвитку соціальної активності підлітків. Розглянуто вплив творчого потенціалу на формування соціальної активності учнів підліткового віку. Простежено сучасні тенденції дослідження проблеми розвитку соціальної активності підлітків засобами розвитку індивідуального творчого потенціалу.

Визначено психологічні умови формування, ознаки, показники, істотні властивості та рівні соціальної активності учнів підліткового віку. Чітко визначено критерії прояву соціальної активності її спрямованість, характер, інтенсивність. Соціально-комунікативна активність підлітків розглянуто трьома великими блоками: стійкі внутрішньо-особистісні переконання, які формуються у процесі розвитку і виховання, активної взаємодії особистості з навколишнім світом і характеризують її як суспільну істоту, забезпечуючи її самоцінність як індивідуальності; сам процес діяльності та умови і фактори ситуації, в якій діє індивід.

Творчий потенціал розглянуто, як цілісна якість людини, соціальної за своєю сутністю, що виникає в процесі соціалізації та проявляється у творчій активності людини. Проаналізовано загальні характеристики прояву творчого потенціалу у формуванні соціальної активності підлітків.

Ключові слова: соціальна активність, творчий потенціал, соціалізація особистості, підліток, діяльність, спілкування, творча активність, соціальна позиція, соціальна адаптованість.

CREATIVE POTENTIAL AS A FACTOR OF DEVELOPMENT OF SOCIAL ACTIVITY OF TEENAGERS

M. Shopina

Lugansk regional post-graduate pedagogical institute, Lugansk, Ukraine
asura_alex@mail.ru

This article provides comparative analysis of essays and researches on the issues of teenagers social activity development issues. This article revises the effect of creative potential over teenagers pupils social activity forming. It researches modern tendencies in the research of teenagers social activity development issues by means of individual creative potential formation. It defines the psychological conditions of formation, signs, indices, specific traits and levels of pupils teenagers. This article clearly defines the criteria of social activity, its direction, character and intensity. The adults social communicative activity is presented in three principal blocks: firm interior personal ideas formed during the process of development and education, person efficient interaction with world make it a social person, by thus providing its self-esteem; the process of activity together with conditions and factors of situation where individual acts. Creative potential is reviewed as a complex quality of the person who is sociable by its essence, which is revealed during socialization process and revealed during persons creative activity. This article analyses general characteristics of creative potential revealing in teenagers social activity forming.

Keywords: social activity, creative potential, person socialization, teenager, activity, communication, creative activity, social position, social adaptiveness.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Соціалізація особистості є процесом, який продовжується протягом усього людського життя, але саме підлітковий вік є вирішальним етапом у соціалізації особистості. Нині основною метою сучасної освіти є підготовка молодого покоління до майбутнього, до появи нових можливостей у житті та їх раціонального використання. І саме наявність в особистості творчого потенціалу допомагає ефективно реалізувати цю мету. Виховання творчого ставлення до дійсності, розвиток уміння знаходити оригінальне рішення в нестандартній ситуації є вирішальним чинником формування соціальної активності учнів підліткового віку.

У психологічному контексті процес соціалізації особистості досліджували Б. Ананьєв, О. Асмолов, Л. Божович, Д. Ельконін, В. Куєвда, Р. Нємов, М. Смирнов, Д. Фельдштейн, В. Шубинський, у соціологічному – І. Кон, А. Харчев, Я. Щепанський, у педагогічному – Л. Гордин, О. Дорошенко, М. Касьяненко, О. Литвинюк, А. Мудрик, В. Сухомлинський. Проблемам розвитку творчого потенціалу присвячували свої праці такі вітчизняні психологи, як В. О. Моляко, Я. А. Пономарьов, Д. Б. Богоявленська, Р. М. Грановська, В. Н. Дружинін, Л. Б. Єрмолаєва-Томіна, В. Н. Козленко та інші. А також наступні зарубіжні автори: Дж. Гілфорд, Е. Торранс, К. Тейлор, М. Боден, Е. Дебоно та інші.

Актуальним у психолого-педагогічному розкритті поняття соціалізації підлітка є діяльнісний підхід, який базується на працях педагогів і психологів Б. Ананьєва, Л. Виготського, А. Леонтьєва, С. Рубінштейна та ін. У їхніх дослідженнях особистість розглядається як суб'єкт діяльності, яка сама формується у діяльності і в спілкуванні з іншими людьми, визначає характер цієї діяльності та спілкування.

Метою даної статті є: простежити сучасні тенденції дослідження проблеми розвитку соціальної активності підлітків засобами розвитку індивідуального творчого потенціалу.

Об'єктом даної статті є розвиток соціальної активності підлітків, а предметом – вплив творчого потенціалу на формування соціальної активності учнів підліткового віку.

РЕЗУЛЬТАТИ ТЕОРЕТИЧНОГО АНАЛІЗУ ПРОБЛЕМИ

Особливості підліткового віку визначаються конкретними соціальними обставинами, насамперед - зміною місця дитини в суспільстві, зміною її позиції при вступі в нові відносини зі світом дорослих, світом їх цінностей, що визначає новий зміст її свідомості.

У підлітків є кілька можливостей для відчуття власної індивідуальності, креативності. Одна з них - розвиток своєї особистості за зразком та подобою особистості дорослої людини, оскільки саме дорослий в очах дитини володіє самостійністю, лідерськими здібностями і соціальною креативністю. Тому перше, чого прагне підліток, це показати собі та оточуючим, що він вже не дитина. Для того, щоб відважитися на самостійні вчинки, підліток мимоволі переконується, що він має на це право, бо він вже дорослий.

Для творчого самовираження особистість має оволодіти культурними нормами. Це, з одного боку, гарантує те, що творче самовираження здійснюватиметься в певних культурно заданих межах і не завдасть суспільству шкоди, не руйнуватиме його основ. З іншого боку, в творчому самовираженні використовуються в якості основи культурно вироблені засоби. Якщо завершення процесу особистісного розвитку характеризується засвоєнням культурно заданих зразків, то це веде до глухого кута - стереотипізації, шаблону. Якщо ж таке засвоєння є лише етапом розвитку, після якого відбувається вільне і гнучке творче використання засобів для вираження власної індивідуальності, то воно відкриває широкі можливості для особистісного зростання. Чинниками розвитку творчої активності особи є діяльність, потреба, здібність. Здібності впливають на зміст індивідуального творчого потенціалу, який в процесі діяльності визначається межею індивідуальних потреб[28].

У контексті даної проблеми не може залишатись поза увагою думка Волкова Ю. В. , який розглядає соціальну активність як «рису особистості або якоїсь спільності людей», що характеризує її участь у вирішенні практичних завдань, що стоять перед суспільством в конкретних суспільно-історичних умовах, виділяючи такі види суспільної активності: трудова, творча, освоєння знань і практичного досвіду, соціально-політична, військово-патріотична та культурно-творча [4].

Викликає інтерес і дослідження Тарасюка С. О. [45] де соціальна «активність» представлена значно ширше, тобто трьома великими блоками:

Перший блок - це стійкі внутрішньо-особистісні переконання, які формуються у процесі розвитку і виховання, активної взаємодії особистості з навколишнім світом і характеризують її як суспільну істоту, забезпечуючи її самоцінність як індивідуальності.

Другий блок - це сам процес діяльності.

Третя складова соціальної активності - умови і фактори ситуації, в якій діє індивід[28].

За думкою Л.В. Петько [28] можна виділити такі ознаки соціальної активності: орієнтована цільова установка діяльності на суспільний прогрес; спрямовану діяльність на виконання громадських завдань; мотивація, що базується на світогляді, моралі та ідеології суспільства, розуміння суспільно значущого значення справи; поєднання особистих і громадських інтересів учнів; готовності прийти на допомогу; прагнення оволодіти необхідними вміннями для виконання конкретної справи; інтерес; готовність до громадської діяльності; фактична участь в ній і прояв соціальної відповідальності; самостійності, ініціативності; спілкування як форми засобу прояву суспільних відносин, як особливого виду спільної діяльності.

Розглядаючи дану проблему заслуговують на увагу критерії визначення соціальної активності Ричкова О. К., де під критеріями розуміється сукупність кількісних і якісних показників, на основі яких виявляються її істотні властивості, а також міра їх прояву в діяльності, виділяючи при цьому як найнадійніший критерій - діяльності особистості, її спрямованість, характер, інтенсивність[28].

Опираючись на дослідження Л.В. Петькоможна розглянути оцінювання діяльності кожного школяра за сукупним критерієм соціальної активності, за критерієм «факту», «часу», «відношення» [28]. При цьому де інтенсивність «факту» з'ясовує участь школярів у суспільно значущих видах діяльності, велике значення має визначення мотивів участі (за власною ініціативою або з потреби) у виконанні громадських доручень; критерій «факту» - сума витрат на соціально активні дії і відсоток витраченого часу від загального бюджету часу учня; критерії соціально значущого результату діяльності.

Процес навчання підлітків помітно ускладнюється тим, що учні даної вікової групи відмовляються діяти за заздалегідь визначеним шаблоном, дотримуватися наміченого алгоритму. Тут необхідний пошук нестандартного вирішення проблеми, як відомо, підлітки прагнуть до самовираження, тому дуже важливо спрямувати їх діяльність в потрібне русло, зануривши в захоплюючий творчий процес. Звідси випливає, що творча активність підлітка передбачає, з одного боку, вміння звільнитися з-під влади буденних уявлень і заборон (часто неусвідомлюваних), шукати нові асоціації і самобутні шляхи, а з іншого - розвинений самоконтроль, організованість, вміння себе дисциплінувати[20].

Л.В. Петько у своїй монографії розглянула рівні соціальної активності як міри розвитку здатності особистості, соціальної групи свідомо впливати на оточуюче середовище, змінюючи і перетворюючи його відповідно до задач суспільства можна виділити 4 рівні соціально-комунікативної активності, а саме: нульовий (стійка соціально-комунікативна пасивність учня); низький (ситуативна, нестійка соціально-комунікативна активність школяра); середній (стійка соціально-комунікативна активність вихованця, але творчі елементи виявляються в діяльності ситуативно); високий (стійка соціально-комунікативна активність з перевагою в діяльності творчих елементів). Таким чином, учні що мають творчий потенціал та перевагу творчих елементів у діяльності, є більш соціально адаптованими[28].

У формуванні соціальної активності підлітків, творчий потенціал має наступні прояви [28]:

1) можливість продуктивно діяти в ситуаціях новизни й невизначеності, при недоліках інформації, коли немає заздалегідь відомих способів дій, що гарантовано ведуть до позитивного результату;

2) можливість створювати що-небудь, що володіє новизною й оригінальністю.

У такий спосіб творчий потенціал містить у собі:

1) інтелектуальні передумови творчої діяльності, що дозволяє створити щось нове, раніше невідоме, а також попередня база знань, високий інтелектуальний поріг, що необхідно для того щоб це нове створити;

2) особистісні якості, що дозволяють продуктивно діяти в ситуаціях невизначеності, виходити за рамки передбачуваного, проявляти спонтанність;

3) метатворчість - життєва позиція людини, що припускає відмову від шаблонності, стереотипності в судженнях і діях, бажання сприймати й створювати щось нове, змінюватися самій й змінювати світ навколо себе, високу цінність волі, активності й розвитку.

ВИСНОВКИ

Виходячи з наведеного вище, можна визначити наступні загальні характеристики прояву творчого потенціалу [33]:

- Продукти, що створені завдяки творчому потенціалу. Здатність породжувати щось нове, незвичайне оригінальне.

- Процеси. Творчий потенціал як особливий різновид творчого мислення, високорозвинене-на уява, естетичне світосприймання.

- Особистісні якості. Творчий потенціал як відкритість до нового життєвого досвіду, незалежність, гнучкість, динамічність, оригінальність, самобутність особистості .

- Зовнішні умови. Творчий потенціал як здатність продуктивно діяти в ситуаціях з високим ступенем невизначеності, де відсутні заздалегідь відомі алгоритми.

Аналізуючи значну кількість розробок, зміст поняття «творчий потенціал особи» з психологічної точки зору, коротко можна передати так: це інтегральна властивість у вигляді здібності, що дає змогу людині здійснювати предметну діяльність. За своїми витокami ця властивість людського індивіда є результатом природної й соціальної активності, зовнішнім виявом якої виступає праця, доцільна діяльність, що органічно включає свідомість і спілкування, які проявля-

ються у формі пізнавальної та комунікативної діяльності. Творча активність історично виникає з трудової активності, формуючись і розвиваючись на її основі, так розвиток творчого потенціалу, невіддільний від здатності до праці, обумовлює розвиток особистості [22].

Соціальна активність визначається як рівень активності, ступінь прояву можливостей і здібностей людини як члена соціуму, стійке активне ставлення особистості до окремих груп або суспільства в цілому і відображає перетворення особистості з об'єкта в суб'єкт соціальної дії і суспільних відносин. Творча соціальна активність - форма, що породжує щось якісно нове і відрізняється неповторністю, оригінальністю і значущістю.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Алферов А. Д. Психология развития школьника / А. Д. Алферов. – Ростов н/Д. : Феникс, 2000. – 738 с.
2. Ануфриев А. Ф. Как преодолеть трудности в обучении детей : Практич. пособ. / А. Ф. Ануфриев, С. Н. Костромина. – М. : Ось-89, 2003. – 272 с.
3. Богоявленская Д. Б. Пути к творчеству / Д. Б. Богоявленская. – М. : Знание, 1981. – 96 с.
4. Волков И. П. Активность и деятельность / И. П. Волков // Психология: учеб. для ин-тов физ. культуры / Под ред. В. М. Мельникова. – М. , 1987. – С. 20–21.
5. Волков Б. С. Психология развития человека : учеб. пособие / Б. С. Волков, Н. В. Волкова. – М. : Академический Проект, 2004. – 224 с.
6. Выготский Л. С. Воображение и творчество в детском возрасте : Психол. очерк. / Л. С. Выготский – М. : Просвещение, 1991. – 92 с.
7. Грудинін Б. О. Розвиток творчої активності учнів засобами домашнього експерименту в процесі вивчення молекулярної фізики і термодинаміки в загальноосвітній школі : автореф. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13. 00. 04 «Теорія та методика виховання» / Б. О. Грудинін; Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова. – К. , 2004. – 21 с.
8. Дорфман Л. Я. Основные направления исследований креативности в науке и искусстве / Л. Я. Дорфман, Г. В. Ковалёва. // Вопросы психологии. – 1999. – № 2. – С. 101–106.
9. Дружинин В. Н. Психология общих способностей / В. Н. Дружинин. – СПб. : Питер, 2007. – 368 с.
10. Єрмолова В. М. Оцінювання навчальних досягнень учнів / В. М. Єрмолова // Початкова школа. – 2004. – № 43. – С. 5–7.
11. Кацнельсон Л. Д. Формирование общественной активности подростков в условиях школы полного дня : дис. канд. пед. наук: 13. 00. 01 «Общая педагогика, история педагогики и образования» / Л. Д. Кацнельсон. – Л. , 1980. – 210 с.
12. Кирилук А. С. Категория «активность» : мировоззренческие и методологические функции / А. С. Кирилук. – К. : Наукова думка, 1985. – 126 с.
13. Кириленко С. В. Книга заступника директора з виховної роботи / С. В. Кириленко. – Харків, 2006. – С. 30–33.
14. Киричук В. О. Психолого-педагогічні умови стимулювання соціально-комунікативної активності старшокласників : дис. канд. пед. наук : 13. 00. 01 / В. О. Киричук – К. , 1998. – С. 162–178.
15. Колесова А. К. Общее в различных видах социальной активности // Формирование социально активной личности в условиях развитого социализма / А. К. Колесова. – М. , 1983. – С. 47–55.
16. Кулагина И. Ю. Возрастная психология / И. Ю. Кулагина, В. Н. Колюцкий : Учеб. пос. – М. : ТЦ «Сфера», 2004. – 464 с.
17. Максименко С. Д. Загальна психологія / С. Д. Максименко – К. : Форум, 2000. – 543 с.
18. Мальковская Т. Н. Воспитание социальной активности старших школьников : дис. д-ра пед. наук : 13. 00. 01 «Общая педагогика, история педагогики и образования» / Т. Н. Мальковская. – Л. , 1974. – 518 с.
19. Мальковская Т. Н. Социальная активность школьников и пути её формирования / Т. Н. Мальковская // Советская педагогика. – 1978. – № 5. – С. 14–21.
20. Митина И. И. К вопросу об управлении формированием социально активной личности школьника в средней общеобразовательной школе / И. И. Митина // Формирование социально активной личности в условиях развитого социализма. – М. , 1983. – С. 127–136.
21. Молодь і дозвілля : Теорія, методика і практика роботи з підлітками та молоддю за місцем проживання / О. В. Безпалько, А. Й. Капська, В. Т. Куєвда та ін. – К. , 1994. – 125 с.
22. Моляко В. О. , Музика О. Л. Особливості стратегіальної організації свідомості технічно обдарованої особистості / В. А. Моляко // Духовність як основа консолідації суспільства. Мі-

- звідомчий науковий збірник. – К. : Інститут «Проблеми людини», 1999. – Т. 16. – С. 131–136.
23. Мухина В. С. Возрастная психология : феноменология развития, детство, отрочество : Учебник / В. С. Мухина. – М. : Академия, 2004. – 456 с.
 24. Никитин Б. П. Ступеньки творчества или развивающие игры/ Б. П. Никитин – М. : Просвещение, 1990. – 160 с.
 25. Никитина А. В. Развитие творческих способностей учащихся / А. В. Никитина // Начальная школа. – 2001. – № 10. – С. 34–39.
 26. Николаенко Н. Н. Психология творчества / Н. Н. Николаенко. – СПб. : Речь, 2005. – 277 с.
 27. Парменов А. А. Социальная активность личности – важнейшая черта социалистического образа жизни : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. филос. наук : спец. 09. 00. 03 «Соціальна філософія та філософія історії» / МГПИ ім. В. І. Леніна. – М., 1985. – 16 с.
 28. Петько Л. В. Стимулювання соціально-комунікативної активності підлітків: теорія і практика : монографія / Л. В. Петько. – К. : Ун-т «Україна». 2010. – 268 с.
 29. Пономарев Я. А. Психология творчества // Тенденции развития психологической науки / Я. А. Пономарев. – М. : Наука, 1988. – С. 21–25.
 30. Прикладная педагогическая психология / Ги Лефрансуа. – СПб. : Прайм еврознак, 2007. – 442 с.
 31. Проблемы научного творчества в современной психологии. – М. : Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 1999. – 512 с.
 32. Психологія художньої творчості : Хрестоматія / Під ред. К. В. Сельченко. – Мінськ : Харвест, 2003. – 752 с.
 33. Развитие творческой активности школьников / Под ред. А. М. Матюшина ; Науч.-исслед. ин-т общей и пед. психологии. Акад. пед. наук СССР. – М. : Педагогика, 1991. – 160 с.
 34. Разумникова О. М. Личностные и когнитивные свойства при экспериментальном определении уровня креативности / О. М. Разумникова, О. С. Шемелина // В опросы психологии. – 1999. – № 5. – С. 130–139.
 35. Рождественская Н. В. Психология художественного творчества : Учеб. пособие / Н. В. Рождественская. – СПб. : С-Петербург. гос. ун-т., 1995. – 270 с.
 36. Романець В. А. Психологія творчості : Навч. посіб. / В. А. Романець. – К. : Либідь 2001. – 288 с.
 37. Рычков А. К. Некоторые методологические вопросы исследования процесса формирования социально активной личности в условиях развитого социализма / А. К. Рычков. – М. : Наука, 1983. – С. 16–29.
 38. Слостенин В. А. О критериях формирования социально активной личности будущего учителя // Формирование социально активной личности в условиях развитого социализма / В. А. Слостенин. – М. : Просвещение, 1983. – С. 147–162.
 39. Селиверстова Е. А. Творческие задания для раскрытия индивидуальных способностей учащихся / Е. А. Селиверстова // Начальная школа. – 2002. – № 1. – С. 54–57.
 40. Сельченко К. В. Конструктор творческой свободы / К. В. Сельченко. – Минск : Харвест, 2006. – 608 с.
 41. Солдатова Е. Л. Психология развития и возрастная психология. Онтогенез и дизонтогенез / Е. Л. Солдатова, Г. Н. Лаврова. – Ростов-на-Дону : Феникс, 2004. – 384 с.
 42. Старцева Л. А. Социальная активность личности // Социалистическая личность и культура / Л. А. Старцева. – Свердловске, 1984. – С. 121–130.
 43. «Субъект деятельности» в проблематике творчества // Богоявленская Д. Б. Вопросы психологии. – 2002. – № 2. – С. 35–41.
 44. Такман Б. У. Педагогическая психология : от теории к практике / Б. У. Такман. – М. : Изд. группа Прогресс, 2002. – 572 с.
 45. Тарасюк С. О. Формування соціально-комунікативної активності із затримкою психічного розвитку в процесі корекційного навчання: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук: спец. 19. 00. 05 «Социальная психология» / С. О. Тарасюк. – К., 1999. – 19 с.
 46. Трифонова В. Г. Творческое развитие индивидуальных способностей учащихся : как его обеспечить / В. Г. Трифонова, Н. В. Макарова // Школьные технологии. – 2000. – № 6. – С. 84–87.
 47. Фельдштейн Д. И. Психология взросления : Структурно-содержательные характеристики процесса развития личности : Избранные труды / Д. И. Фельдштейн – М. : Флинта, 2004. – 672 с.

48. Цыганков В. Г. Средства и методы нравственного воспитания юных туристов в условиях горных походов: дис. ... канд. пед. наук: спец. 13. 00. 01 «Общая педагогика, история педагогики и образования» / В. Г. Цыганков. – Л., 1983. – 231 с.
49. Хон Р. Л. Педагогическая психология. Принципы обучения / Р. Л. Хон – М. : Деловая книга, 2002. – 736 с.
50. Шаповаленко И. В. Возрастная психология / И. В. Шаповаленко. – М. : Гардарики, 2004. – 349 с.
51. Яковлев В. Г. Принципы социальной активности в анализе явлений общественной жизни / В. Г. Яковлев, О. В. Яковлев // Принципы материалистической диалектики. – Алма-Ата, 1980. – С. 118–129.

REFERENCES

1. Alferov, A. D. (2000) *Psikhologija razvitija shkol'nika*. Rostov na Donu: Feniks.
2. Anufriev, A. F., Kostromina, S. N. (2003) *Kak preodolet' trudnosti v obuchenii detei: Prakticheskoe posobie*. Moskva : Os'-89.
3. Bogoiavlenskaia, D. B. (1981) *Puti k tvorchestvu*. Moskva: Znanie.
4. Volkov, I. P. (1987) *Aktivnost' i deiatel'nost'*. Psikhologija : uchebnik dlja institutov fizicheskoi kul'tury. Moskva, 20 –21.
5. Volkov, B. S., Volkova, N. V. (2004) *Psikhologija razvitija cheloveka: uchebnoe posobie*. Moskva: Akademicheskii Proekt.
6. Vygotskii, L. S. (1991) *Vobrazhenie i tvorchestvo v detskom vozraste : Psikhologicheskii ocherk*. Moskva : Prosveshchenie.
7. Grudynin, B. O. (2004) *Rozvytok tvorchoi' aktyvnosti uchniv zasobamy domashn'ogo eksperymentu v procesi vyvchennja molekuljarnoi' fizyky i termodynamiky v zagal'noosvitnij shkoli: avtoreferat na zdobuttja naukovoogo stupenja kandydata pedagogichnyh nauk : spec. 13.00.04 «Teorija ta metodyka vyhovannja»*; Nacional'nyj pedagogichnyj universytet imeni M.P. Dragomanova. Kyi'v.
8. Dorfman, L. Ia., Kovaleva, G. V. (1999) *Osnovnye napravleniia issledovaniia kreativnosti v nauke i iskusstve*. Voprosy psikhologii, 2, 101–106.
9. Druzhinin, V. N. (2007) *Psikhologija obshchikh sposobnosti*. Sankt-Peterburg: Piter.
10. Jermolova, V. M. (2004) *Ocinjuvannja navchal'nyh dosjagnen' uchniv*. Pochatkova shkola, 43, 5–7.
11. Katsnel'son, L. D. (1980) *Formirovanie obshchestvennoi aktivnosti podrostkov v usloviiakh shkoly polnogo dnia : disertatsiia kandidata pedaogicheskikh nauk: 13.00.01 «Obshchaia pedagogika, istoriia pedagogiki i obrazovaniia»*, Leningrad.
12. Kiriliuk, A.S. (1985) *Kategoriiia «aktivnost'» : mirovozzrencheskie i metodologicheskie funktsii*. Kyi'v : Naukova dumka.
13. Kyrylenko, S. V. (2006) *Knyga zastupnyka dyrektora z vyhovnoi' roboty*. Harkiv, 30–33.
14. Kyrychuk, V. O. (1998) *Psyhologo-pedagogichni umovy stymuljuvannja social'no-komunikatyvnoi' aktyvnosti starshoklasnykiv: dysertacija kandydata pedaogycheskyh nauk : 13.00.01*. Kyi'v, 162–178.
15. Kolesova, A. K. (1983) *Obshchee v razlichnykh vidakh sotsial'noi aktivnosti. Formirovanie sotsial'no aktivnoi lichnosti v usloviiakh razvitogo sotsializma*. Moskva, 47–55.
16. Kulagina, I. Iu., Koliutskii, V. N. (2004) *Vozrastnaia psikhologija. Uchebnoe posobie*. Moskva : TTs «Sfera».
17. Maksymenko, (2000) S. D. *Zagal'na psyhologija*. Kyi'v : Forum.
18. Mal'kovskaia, T. N. (1974) *Vospitanie sotsial'noi aktivnosti starshikh shkol'nikov: disertatsiia doktora pedagogicheskikh nauk : 13.00.01 «Obshchaia pedagogika, istoriia pedagogiki i obrazovaniia»*. Leningrad.
19. Mal'kovskaia, T. N. (1978) *Sotsial'naia aktivnost' shkol'nikov i puti ee formirovaniia*. Sovetskaia pedagogika, 5, 14–21.
20. Mitina, I. I. (1983) *K voprosu ob upravlenii formirovaniiem sotsial'no aktivnoi lichnosti shkol'nika v srednei obshcheobrazovatel'noi shkole. Formirovanie sotsial'no aktivnoi lichnosti v usloviiakh razvitogo sotsializma*. Moskva, 127–136.
21. Molod' i dozvillja : *Teorija, metodyka i praktyka roboty z pidlitkamy ta moloddju za miscem prozhyvannja*. (1994) Bezpalko, O. V., Kaps'ka, A. J., Kujevda, V. T., Kyi'v.
22. Moljako, V.O., Muzyka, O.L. (1999) *Osoblyvosti strategial'noi' organizacii' svidomosti tehnicno obdarovanoi' osobystosti. Duhovnist' jak osnova konsolidacii' suspil'stva. Mizhvidomchij naukovyj zbirnyk*. Kyi'v. : Instytut «Problemy ljudynty», T.16., 131–136.

23. Mukhina, V. S. (2004) *Vozrastnaia psikhologiiia: fenomenologiiia razvitiia, detstvo, otrochestvo* : Uchebnyk . Moskva : Akademiia.
24. Nikitin, B. P. (1990) *Stupen'ki tvorchestva ili razvivaiushchie igry*. Moskva : Prosveshchenie.
25. Nikitina, A. V. (2001) *Razvitie tvorcheskikh sposobnostei uchashchikhsia. Nachal'naia shkola, 10*, 34–39.
26. Nikolaenko, N. N. (2005) *Psikhologiiia tvorchestva: Uchebnoe posobie*. Sankt-Peterburg: Rech'.
27. Parmenov A. A. (1985) *Sotsial'naia aktivnost' lichnosti – vazhneishaia cherta sotsialisticheskogo obraza zhizni: avtoreferat dysertacii' na zdobuttja naukovogo stupenja kandydata fylosofs'kyh nauk: special'nist'*. 09.00.03 “Social'na filosofija ta filosofija istorii' ” MGPI im. V. I. Lenina. Moskva.
28. Pet'ko L. V. (2010) *Stimuljuvannja social'no-komunikativnoi' aktivnosti pidlitkiv : teorija i praktika* : monografija. Kyiv : Un-t «Ukraïna».
29. Ponomarev, Ia. A. (1988) *Psikhologiiia tvorchestva. Tendentsii razvitiia psikhologicheskoi nauki*. Moskva: Nauka, 21–25.
30. *Prikladnaia pedagogicheskaia psikhologiiia* (2007) Gi Lefransua. Sankt-Peterburg: Praim evroznak.
31. *Problemy nauchnogo tvorchestva v sovremennoi psikhologii* (1999) Moskva : Gumanitarnyi izdatel'skii tsentr VLADOS.
32. *Psyhologija hudozhn'oi' tvorchosti: Hrestomatija* (2003). Mins'k, Harvest.
33. *Razvitie tvorcheskoi aktivnosti shkol'nikov* (1991) *Nauchno-issledovatel'skii institut obshchei i pedagogicheskoi psikhologii*. Akademii pedagogicheskikh nauk SSSR. Moskva : Pedagogika.
34. Razumnikova, O. M., Shemelina, O. S. (1999) *Lichnostnye i kognitivnye svoistva pri eksperimental'nom opredelenii urovnia kreativnosti*. *Voprosy psikhologii*, 5, 130–139.
35. *Rozhdestvenskaia, N. V. (1995) Psikhologiiia khudozhestvennogo tvorchestva* : Uchebnoe posobie. Sankt-Peterburgskii gosudarstvennyi universitet, Sankt-Peterburg.
36. Romanec' V. A. (2001) *Psyhologija tvorchosti: Navchal'nyj posibnyk*. Kyi'v : Lybid'.
37. Rychkov, A. K. (1983) *Nekotorye metodologicheskie voprosy issledovaniia protsessa formirovaniia sotsial'no aktivnoi lichnosti v usloviakh razvitogo sotsializma*. Moskva : Sbornik nauchnykh trudov, 16–29.
38. Slastenin, V. A. (1983) *O kriteriakh formirovaniia sotsial'no aktivnoi lichnosti budushchego uchitelia. Formirovanie sotsial'no aktivnoi lichnosti v usloviakh razvitogo sotsializma*. Moskva : sbornik nauchnykh trudov, 147–162.
39. Seliverstova, E. A. (2002) *Tvorcheskie zadaniia dlia raskrytiia individual'nykh sposobnostei uchashchikhsia. Nachal'naia shkola, 1*, 54–57.
40. Sel'chenok K. V. (2006) *Konstruktor tvorcheskoi svobody*. Minsk : Kharvest.
41. Soldatova E. L., Lavrova, G. N. (2004) *Psikhologiiia razvitiia i vozrastnaia psikhologiiia. Ontogenez i dizontogenez*. Rostov-na-Donu : Feniks.
42. Startseva, L. A. (1984) *Sotsial'naia aktivnost' lichnosti. Sotsialisticheskaia lichnost' i kul'tura*. Sbornik nauchnykh trudov, Sverdlovsk, 121–130.
43. «Sub'ekt deiatel'nosti» v problematike tvorchestva (2002) Bogoiavlenskaia, D. B. *Voprosy psikhologii*, 2, 35–41.
44. Takman, B. U. (2002) *Pedagogicheskaia psikhologiiia: ot teorii k praktike*. Moskva : Izdatel'skaia gruppa Progress.
45. Tarasjuk, S. O. (1999) *Formuvannja social'no-komunikativnoi' aktyvnosti iz zatrymkoju psyhichnogo rozvytku v procesi korekciynogo navchannja: avtoreferat dysertacii' na zdobuttja naukovogo stupenja kandydata psyhologichnyh nauk: spec. 19.00.05 «Social'na psyhologija»*, Kyi'v.
46. Trifonova, V. G., Makarova, N. V. (2000) *Tvorcheskoe razvitie individual'nykh sposobnostei uchashchikhsia: kak ego obespechit'*. *Shkol'nye tekhnologii*, 6, 84–87.
47. Fel'dshtein, D. I. (2004) *Psikhologiiia vzrosleniia: Strukturno-soderzhatel'nye kharakteristiki protsessa razvitiia lichnosti : Izbrannye trudy*, Moskva : MPSI : Flinta.
48. Tsygankov, V. G. (1983) *Sredstva i metody nnavstvennogo vospitaniia iunykh turistov v usloviakh gornnykh pokhodov : disertatsiia ... kandidata pedagogicheskikh nauk: spetsial'nost' 13.00.01 «Obshchaia pedagogika, istoriia pedagogiki i obrazovaniia»*, Leningrad.
49. Khon, R. L. (2002) *Pedagogicheskaia psikhologiiia. Printsipy obucheniiia*. Moskva: Delovaia kniga.
50. Shapovalenko, I. V. (2004) *Vozrastnaia psikhologiiia*. Moskva: Gardariki.
51. Iakovlev, V. G., Iakovlev, O.V. (1980) *Printsipy sotsial'noi aktivnosti v analize iavlenii obshchestvennoi zhizni. Printsipy materialisticheskoi dialektiki*, Alma-Ata, 118–129.

Стаття надійшла до редакції 28.11.2014 р.